

RIVOJLANGAN DAVLATLARNING IQTISODIY XAVFSIZLIK MODELLARI VA RAQAMLI IQTISODIYOT STRATEGIYALARI

Maxmudov Mardonbek

Toshkent Kimyo xalqaro universiteti

ORCID: 0009-0002-9776-7277

m.maxmudov@kiut.uz

Annotatsiya. XX–XXI asrlar bo'sag'asida jahon xo'jaligida rivojlangan mamlakatlar yetakchi o'rin egallab, ular asosan Yevropa va Shimoliy Amerikada joylashgan. «Katta yettilik» (keyinchalik «katta sakkizlik») mamlakatlari iqtisodiy rivojlanishi tabiiy resurslardan samarali foydalanish hamda uzoq muddatli ilmiy-texnik taraqqiyot bilan belgilanadi. Ushbu davlatlarda resurs tejamkorligi va energetik samaradorlik ustuvor ahamiyat kasb etadi. Masalan, AQShda XX asr davomida ishlab chiqarish hajmlarining sezilarli o'sishi kuzatilgan. Shu bilan birga, sanoat rivojlanganiga qaramay, narxlar darajasining yuqoriligi xizmatlar sohasi kengayishi va ilmiy-texnik inqilobga asoslangan yangi tarmoqlarning shakllanishi bilan izohlanadi.

Kalit so'zlar: rivojlangan mamlakatlar, tejamkorlik, sanoat energetikasi, ijtimoiy dasturlar, Yevropa Ittifoqi, jahon xo'jaligi.

МОДЕЛИ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ И СТРАТЕГИИ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ РАЗВИТЫХ СТРАН

Махмудов Мардонбек

Ташкентский международный университет Кимё

Аннотация. На рубеже XX и XXI веков мировая экономика находилась под доминированием развитых стран, расположенных в основном в Европе и Северной Америке. Экономическое развитие стран «Большой семерки» (позже «Большой восьмерки») определялось эффективным использованием природных ресурсов и долгосрочным научно-техническим прогрессом. В этих странах первостепенное значение имели ресурсоэффективность и энергоэффективность. Например, в США на протяжении всего XX века наблюдался значительный рост объемов производства. В то же время, несмотря на развитие промышленности, высокий уровень цен объяснялся расширением сектора услуг и формированием новых отраслей промышленности, основанных на научно-технической революции.

Ключевые слова: развитые страны, политика жесткой экономики, промышленная энергетика, социальные программы, Европейский союз, мировая экономика.

ECONOMIC SECURITY MODELS AND DIGITAL ECONOMY STRATEGIES OF DEVELOPED COUNTRIES

Makhmudov Mardonbek

Kimyo International University in Tashkent

Abstract. *At the turn of the 20th and 21st centuries, the global economy was dominated by developed countries, primarily located in Europe and North America. Economic development in the G7 (later G8) countries was determined by the efficient use of natural resources and long-term scientific and technological progress. Resource and energy efficiency were paramount in these countries. For example, the United States experienced significant growth in production throughout the 20th century. At the same time, despite industrial development, high prices were due to the expansion of the service sector and the emergence of new industries based on the scientific and technological revolution.*

Keywords: *developed countries, austerity policies, industrial energy, social programs, European Union, global economy.*

Kirish.

Ikkinchi jahon urushidan keyin jahon mamlakatlari iqtisodiyoti va Shuningdek xalqaro iqtisodiy munosabatlarni keskin rivojlanib borishi bilan bog'liq holda bir qator birlashgan umumiqtisodiy tashkilotlar tashkil topdi. Ana shunday tashkilotlardan biri Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkilotidir. Bu tashkilot dunyoda eng yirik umumiqtisodiy tashkilotlardan biridir. Uning tarkibida jahonning 24 ta davlati, ya'ni, barcha rivojlangan kapitalistik (Janubiy Afrika Respublikasi va Isroildan tashqari) davlatlari birlashgan. Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti (a'zolari - AQSh, Yaponiya, Kanada, Avstraliya, Yangi Zelandiya, Islandiya, Norvegiya, Shveysariya, Turkiya davlatlari, Shuningdek Yel mamlakatlariga kiruvchi 25 mamlakat) 1961 yilda yagona iqtisodiy siyosatni nazorat qilish maqsadida tuzilgan bo'lib, quyidagi muammolarni hal etib kelmoqda.

1. Jahon mamlakatlari iqtisodiyotining ahvoli va kelajakda ularning rivojlantirish yo'llari;
2. Jahon mamlakatlari o'rtasida ro'y berayotgan xalqaro savdoni erkin qo'yish va tartibga solish;
3. Valyuta-kredit tizimini barqarorlashtirish;
4. Sanoati rivojlangan mamlakatlarning rivojlangan davlatlar va Shuningdek bozor iqtisodiyoti asosida rivojlanib borayotgan yangi mustaqil davlatlar bilan iqtisodiy munosabatlarni olib borishi va h.k.lar.

Rivojlangan «katta yettilik» davlatlarining vakillari Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkilotining Ijroiya qo'mitasining doimiy a'zolari bo'lib hisoblanadi.

80-yillardan so'ng jahon xo'jaligi va XIMda paydo bo'lgan kuchli xalqaro uyushmalardan biri Osiyo-Tinch okeani mintaqasi davlatlarining iqtisodiy hamkorlik tashkiloti (1989 y.) va 1994 yilda tashkil topgan Shimoliy Amerika mamlakatlari iqtisodiy hamkorlik tashkiloti (NAFTA) hisoblanadi.

Osiyo-Tinch Okeani mintaqasi davlatlarining iqtisodiy hamkorlik tashkiloti Shu hududdagi 20 dan ortiq mamlakatni (Yaponiya, Filippin, Tailand, Bruney, Yangi Zelandiya, Gonkong, Xitoy, Avstraliya) birlashtirgan bo'lib, bu davlatlar hissasiga jahon mamlakatlarining yalpi milliy mahsulotini 23-24% i, jahon savdosining 40-42% i va dunyo aholisini 40-41% i to'g'ri keladi. Bu hamkorlik tashkilotiga a'zo bo'lgan davlatlar 1991 yilda Osiyo zonasida erkin savdoni rivojlantirish va savdo sohasidagi samaradorlikni yanada ko'tarish maqsadida 15 yilga (2005-yilga qadar) savdo chegaralarini va chegara bojlarini bekor qilish to'g'risida qaror qabul qilishgan. Hozirgi kunda Osiyo-Tinch okeani mintaqasi davlatlari jahonning ko'plab mintaqalarida moliyaviy ishlarni rivojlantirish, vositachilik, axborotlashtirish va shuningdek transport xizmatlarini kengaytirish ishlariga o'z hissalarini qo'shib kelmoqdalar. Xullas, hozirgi

kunda Osiyo-Tinch okeani mantaqasi davlatlarining iqtisodiy hamkorlik tashkiloti nafaqat Osiyo mintaqasi, balki jahon mamlakatlari ichida ham yetakchilik roliga da'vogarlik qilib turibdi. Jahon iqtisodiyoti va xalqaro iqtisodiy munosabatlarning rivojlanishida Shimoliy Amerikaning uch yirik davlatini 1994-yilning 1yanvarida birlashishi (NAFTA davlatlari) muhim ahamiyatga egadir. Bu mamlakatlar (AQSh, Kanada, Meksika) hissasiga jahon mamlakatlarining yalpi mahsulotining 31-32% i, dunyo aholisining 7-8% i to'g'ri keladi (NAFTA davlatlari hududida 370 mln.dan ortiq aholi Yashaydi). Bu davlatlar tomonidan ishlab chiqarilgan yillik tovar va xizmatlar hajmi 7 trln. AQSh dollarini tashkil qiladi. NAFTA davlatlari ulushiga jahon savdosi umumiy hajmining 19-20% i to'g'ri keladi.

Adabiyotlar sharhi.

Jahon xo'jaligi va rivojlangan mamlakatlar iqtisodiyoti ko'plab olimlar tomonidan o'rganilgan. Lomakin (2007), Kolesov va Kulakov (2008) ishlarida rivojlangan mamlakatlarning global iqtisodiyotdagi yetakchi roli, ilmiy-texnikaviy taraqqiyot va resurslardan tejimli foydalanish asoslari yoritilgan.

Spiridonov (2007) va Smirnov (2008) asarlarida rivojlangan davlatlarning sanoat tarmoqlari, xalqaro savdo va transmilliy korporatsiyalarning iqtisodiy rivojlanishdagi o'rni ko'rib chiqilgan. Figurnova (2007) hamda Nazarova (2007) esa jahon iqtisodiyotida OECD, NAFTA va APEC kabi xalqaro iqtisodiy tashkilotlarning roli va rivojlangan mamlakatlar o'rtasidagi integratsiyani tahlil qilgan.

Shuningdek, OECD (1995–2005) va UNCTAD (1996–2005) rasmiy hisobotlari asosida Yaponiya va boshqa rivojlangan mamlakatlarning uzoq muddatli iqtisodiy tendensiyalari, sanoat va savdo sohalaridagi natijalari tahlil qilingan. Ushbu manbalar maqolada olib borilgan tahlil uchun metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

Tahlil va natijalar muhokamasi.

Ma'lumki, «Osiyo yo'lbarasi» deb nom olgan Yaponiyaning dunyo mamlakatlarini iqtisodiy rivojlanishiga bo'lgan ta'siri kattadir. Yaponiya iqtisodiyoti 1868-1912 yillarda jahonning rivojlangan mamlakatlari uchun yopilgan edi. Chunki ana Shu yillar G'arbiy Yevropa davlatlari tomonidan Osiyo-Tinch okeani mintaqasi mamlakatlarini mustamlaka qilinishidan xavotirga tushgan Yaponiya hukumati tashqi iqtisodiy aloqalarda va hatto turizm sohasida sayyohlarning mamlakatga kirib chiqishlari ustidan ham nazorat o'rnatib, dengiz savdosida ham ma'lum cheklanishlarni amalga oshirgan. Bu davr Yaponiyaning iqtisodiy tarixida Meydzi revolyutsiyasi davri deb nomlanib, mamlakat o'z rivojlanishini to'xtatmagan, jumladan, Yaponiyada eski pullar muomaladan chiqarilib, qiymati standartlashgan yangi milliy valyuta muomalaga chiqarildi. 1882 yilda AQShni iqtisodiy rivojlanishi modeli asosida Markazi Bank tashkil topdi. Natijada mamlakatda savdo aylanmasi va ishlab chiqarish kompaniyalarning erkin faoliyat ko'rsatishiga zamin yaratildi. Xullas, XIX asr oxir va XX asr boshlarida «Mitsubishi», «Kawasaki», «Yavata Ayren», «Stil Uork» kabi yirik monopolistik uyushmalar tashkil topdiki, hozirgi kunda ham ushbu transmilliy kompaniyalar (TMK) jahondagi eng yirik kompaniyalardan hisoblanadi (Смирнов, 2008).

Ikkinchi jahon urushi yillarida Yaponiya iqtisodiyoti (ayniqsa, tashqi savdosi) katta zarar ko'rdi. Biroq, 1950 va 1960 yillar boshida Yaponiya sanoat tovarlari eksporti sohasida bir qator ijobiy muvaffaqiyatlarni qo'lga kiritdi. Xorijiy mamlakatlarning sarmoyalari evaziga Yaponiyaning ishlab chiqarish korxonalari yangi texnik-texnologiya bilan qayta jihozlandi. Natijada 1960 yillarning o'rtalariga kelib, mamlakatni tashqi savdo balansi yuqori ko'rsatkichga ko'tarildi. hatto 1973-1979 yillarda jahon mamlakatlari iqtisodiyotida yuz bergan kuchli neft krizisi Yaponiya iqtisodiyotini rivojlanishiga o'z ta'sirini ko'rsata olmadi. 1987 yilda mamlakat tashqi savdo sohasida eng yuqori ko'rsatkichga, ya'ni, 96,4 mlrd. dollar miqdorida yillik daromad ko'rishga muvassar bo'ldi. Xullas, 1960 yillardan so'ng Yaponiya tashqi savdosining yillik o'sish sur'atlari 18,4% ni tashkil etgan. Mamlakatning tovarlar eksportida to'qimachilik

va yengil sanoat mahsulotlari o'rnini og'ir sanoat mahsulotlari egalladi. 70yillarga kelib mamlakat eksportining asosiy qismini rangli televizorlar, avtomobil va ularning ehtiyot qismlari tashkil etgan bo'lsa, 80-yillarga kelib bunday eksport tovarlar qatoriga elektron mahsulotlar - kompyuterlar, videomagnitofonlar qo'shildi.

1973-1979 yillardagi jahon mamlakatlarida ro'y bergan neft inqiroziga qadar Yaponiya importining 1/3 qismi esa Yaqin va O'rta Sharq davlatlariga to'g'ri kelgan. Biroq, neft krizisi yillarida bu vaziyat ancha o'zgardi. Yaqin va O'rta Sharq mamlakatlari Yaponiyani 70% neft mahsulotlari bilan ta'minlab, mamlakat umumiy importining 30% ni tashkil etdi. 1980 yillardan so'ng Yaponiyaga Yevropa Ittifoqi davlatlari va AQShdan, Osiyo-Tinch okeani mintaqasini rivojlanayotgan mamlakatlaridan tayyor mahsulotlarni kirib kelishi miqdori kengayib bordi. Ma'lumki, Yaponiya iqtisodiyoti ikkinchi jahon urushiga qadar sekin rivojlanib jahon mamlakatlari ichida qoloq mamlakat bo'lib qolavergan edi. Biroq, urushdan so'ng, ayniqsa, 60-yillardan so'ng mamlakat sanoati tez sur'atlarda rivojlana borib, jahon mamlakatlari ichida sanoati rivojlangan yetakchi davlatlardan biriga aylandi. Hozirgi kunda Yaponiya yalpi sanoat mahsulotlarni ishlab chiqarish jihatidan AQSh va Yevropaning ba'zi mamlakatlaridan keyingi o'rinda turadi. 80-yillarning o'rtalarida jahonning rivojlangan mamlakatlarini ishlab chiqargan yalpi sanoat mahsulotini 15% i Yaponiyaga to'g'ri kelib, hatto 1987 yilda Yaponiya jahonning rivojlangan mamlakatlari ichida aholi jon boshiga o'rtacha yalpi milliy sanoat mahsulotlarini ishlab chiqarishi jihatidan birinchi o'ringa chiqib olgan ham edi.

Yaponiya iqtisodiyotini ana shu yillarda tez rivojlanish sabablaridan biri ishlab chiqarishda mehnat unumdorligining yuqori darajada bo'lishidir. Ma'lumki, Yaponiyada tabiiy yer osti resurslari nihoyatda kam bo'lib, uning sanoati asosan xom-ashyo mahsulotlarini keltirish hisobiga ishlaydi. Jumladan, Yaponiya neftning 99,7% ni, temir rudaning 99,9% ni, rangli metallarning 75%dan 99% gacha, boksit, nikel va boshqa nodir metallarning deyarli 100% ni chetdan olib keladi. Yaponiya qishloq xo'jalik oziq-ovqat mahsulotlari bilan jami aholisining 75-76% ni, bug'doyi bilan aholini 1/3 qismini, guruch va boshqa qishloq xo'jalik mahsulotlari bilan esa aholini 107% ni ta'minlaydi. Ikkinchi jahon urushidan so'ng Yaponiya hukumati va uning parlamenti o'z oldiga jahon bozorlariga sifatli raqobatbardosh tovarlarni «eksport qilish yoki halok bo'lish» (bu yili Turkiya va boshqa rivojlanayotgan davlatlar ham qo'llashgan) degan qarashlar konsepsiyasini qo'ygan edi. Shuning uchun ham Yaponiya hukumati ikkinchi jahon urushidan so'ng, ayniqsa, 60-yillardan keyin iqtisodiyotni nafaqat intensiv rivojlantirish yo'lini, balki bir yo'la jahon bozorlarida raqobatbardosh eksport tovarlar ishlab chiqarish yo'lini ham tanlagan edi. Yaponiya hukumati mamlakat iqtisodiyoti uchun zarur bo'lgan arzon va qulay tabiiy resurslarni jahonning turli xorijiy mamlakatlaridan olib kelib, ularni jahon bozorlarida raqobatbardosh o'ta sifatli mahsulotlar darajasida qayta ishlab chiqarib, foyda ko'radigan davlat bo'lganligi uchun ham har yili dunyoning turli mamlakatlariga 50 dan ortiq «o'rganib qaytuvchi» guruhlarini chiqarib turdi. Bundan maqsad, xorijiy mamlakatlardagi ilg'or zamonaviy fan-texnika sohasidagi yangilik va yutuqlarni, ilmiy-texnologiyani, sanoatdagi ilg'or boshqaruv usullarni o'rganib qaytish va o'zlarining ishlab chiqarish firma va korxonalarida joriy qilishdir. Shuning uchun ham Yaponiya hukumati o'z investitsiyasining asosiy qismini eksport tovarlar ishlab chiqaruvchi sanoat korxonalarni rivojlantirishga sarflamoqda.

Yaponiya hukumatining asosiy boyligi uning xalqi hisoblanadi.

Haqiqatdan ham uning xalqi «iqtisodiy mo'jiza»ni mamlakatda shakllantiruvchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. yapon xalqi jahon mamlakatlari ichida mehnatsevarligi, tirishqoqligi, tejamkorligi, intizomligi va tadbirkorligi bilan ajralib turadi. Shuning uchun ham Yaponiya ishchi va xizmatchilarning o'rtacha ish haqi rivojlangan mamlakatlarning barchasidan yuqori bo'lib, ishlab chiqarishda sanoat korxonalarining barchasi o'ta avtomatlashtirilgan. Yaponiya iqtisodiyotining tez sur'atlar bilan rivojlanishining yana bir muhim omillaridan biri ishlab chiqarishda chiqim darajasini boshqa rivojlangan xorijiy mamlakatlarga nisbatan kamligidir. Yaponiyada yalpi milliy mahsulot ishlab chiqarishda

chiqim darajasi 1.0% ni tashkil etgan holda (90 yillar boshida), AQSh da 7.0% ni, Angliyada 5.0% ni, GFRda 3.0% ni tashkil etgan. 1988 yilda sobiq SSSRda birgina harbiy sohaga sarf qilingan harajat 9.0% bu tashkil qilgan. 60-90 - yillarda Yaponiya hukumati byudjet harajati 75-76% ni sanoat, savdo va kommertsiya ishlarini rivojlantirishga, sanoat korxonalari takomillashtirish, EHM va axborot vositalari bilan jihozlash ishlariga qaratdi. Yaponiyada ishlab chiqarilayotgan sanoat mahsulotlarning asosiy qismi kichik va o'rta rivojlangan qayta ishlash sanoat korxonalarida ishlab chiqarilmoqda. Bunday sanoat korxonalarga, charm (ishlab chiqarilgan tayyor sanoat mahsulotning 94-95% ini beradi), to'qimachilik (ishlab chiqarilayotgan mahsulotning 88-99% ni beradi), oziq-ovqat (ishlab chiqarilayotgan mahsulotning 83-84% ni beradi) kiradi. hozirgi kunda mamlakatda 800 mingdan ortiq qayta ishlash sanoat korxonalar mavjud bo'lib, ularning 70-72%i bir kishidan 9 kishiga qadar ishlaydigan kichik korxonalarni, 10-12%i esa 10 kishiga qadar ishlaydigan yirik sanoat korxonalar tashkil etadi.

Xulosa va takliflar.

Jahon xo'jaligida rivojlangan mamlakatlarning tutgan o'rni juda katta bo'lib, bunday guruhga kiruvchi davlatlar asosan Yevropa qit'si va Shimoliy Amerika materigida joylashgan. Rivojlangan (ayniqsa «katta yettilik» G7 yoki RFning qo'shilishi bilan ataluvchi «katta sakkizlik» G8) davlatlar iqtisodiyotini o'rganish va ularning iqtisodiy rivojlanish tajribasidan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki bu mamlakatlar iqtisodiyotida tabiiy resurslardan tejamli foydalaniladi, ishlab chiqarishda esa energetika quvvatini pasayishiga yo'l qo'yilmaydi.

Rivojlangan mamlakatlarning iqtisodiy rivojlanishida yirik TMKlar va xalqaro iqtisodiy tashkilotlar (EI, NAFTA, ASEAN va boshqalar) muhim rol o'ynamoqda. O'zbekistonning rivojlangan mamlakatlar bilan (ayniqsa, Yel, RF, AQSh, Osiyo-Tinch okeani davlatlari) olib borayotgan savdo- aloqalari yildan – yilga kengayib bormoqda.

Adabiyotlar / Лумепамыпа / Reference:

OECD. (1995–2005) *Economic Outlook and Historical Statistics of Developed Countries*. – Paris.

UNCTAD. (1996–2005) *World Investment Report*. – New York & Geneva.

Колесов В.П., Кулаков М.В. (2008) *Международная экономика: учебник*. – М.: ИНФРА-М.

Ломакин В.К. (2007) *Мировая экономика: учебник для вузов*. – М.: ЮНИТИ-ДАНА.

Назарова Г.Г., Халилов Х.Х., Ханова И.М., Хакимов Н.З., Бобожонов Б.Р. (2007) *Жаҳон иқтисодиёти*. – Т.: "RAM-S".

Смирнов Е.Н. (2008) *Экономическая география зарубежных стран: учебное пособие*. – М.: КНОРУС.

Смирнов Е.Н. (2008) *Введение в курс мировой экономики (экономическая география зарубежных стран): учеб. пособ.* – М.: Кнорус.

Спиридонов И.А. (2007) *Мировая экономика: учебное пособие*. – М.: РИОР.

Фигурнова Н.П. (2007) *Международная экономика: учебное пособие*. – М.: Омега-Л.